

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА

Ю. В. Рібцун, к.п.н., с.н.с.

лабораторії логопедії ІСП НАПН України

Правильне мовлення є однією з важливих передумов подальшого повноцінного розвитку дитини, процесу її соціальної адаптації, а тому виявлення та подолання мовленнєвих порушень є першочерговим завданням як педагогів, так і батьків. Ефективність діагностики та корекції вад мовлення багато в чому залежить від рівня розвитку логопедії як науки, від якості професійної діяльності кожного вчителя-логопеда зокрема.

Логопедія (від грецьк. *logos* – слово, мовлення, *paideia* – навчання, виховання) – спеціальна педагогічна наука, галузь дефектології, яка досліджує природу, механізми, симптоматику, перебіг, структуру і прояви вад мовленнєвої діяльності, розробляє наукові основи їх попередження та подолання засобами спеціального навчання й виховання [10, С. 203].

Мовлення є складною функціональною системою, що заснована на діяльності взаємопов'язаних мозкових структур, кожна з яких водночас виконує специфічну, притаманну тільки їй, операцію (О. Р. Лурія) [3] (див. табл. 1).

Таблиця 1

ФУНКЦІОНАЛЬНІ БЛОКИ В ДІЯЛЬНОСТІ МОЗКУ

Функціональні блоки в діяльності мозку			
МОВЛЕННЄВА	I блок	II блок	III блок
	підкоркові утворення	кора задніх відділів великих півкуль	кора передніх відділів великих півкуль
	нормальний тонус кори та її активний стан	прийом, зберігання інформації, пізнавальних процесів	переробка та чуттєвої здійснення

Зони		
первинні	вторинні	третинні
прийом чуттєвої інформації	аналіз збуджень	синтез, інтеграція отриманої інформації
корковий відділ аналізатора		зони перекриття аналізаторів

Слід наголосити, що багато видів мовленнєвих порушень обумовлено ураженням центральної нервової системи (ЦНС). Як зазначають О. Р. Лурія, О. М. Мастюкова, В. Д. Трошин, О. Д. Хомська та ін., окремі зони головного мозку беруть різну участь у процесі мовлення, а ураження певних ділянок призводить до специфічних порушень мовленнєвої діяльності.

Мовленнєва діяльність – це специфічна психологічна діяльність людини, спрямована на використання засвоєної мови з метою комунікації [8, С. 12].

Мовленнєва діяльність є складнофункціональним двостороннім процесом (Т. В. Ахутіна, М. І. Жинкін, О. О. Леонт'єв, О. Р. Лурія, Є. Ф. Соботович, Л. С. Цветкова, Т. М. Ушакова та ін.):

1. Лінгвістичний компонент мовленнєвої діяльності спрямований на засвоєння мови, а комунікативний – на її використання в актах комунікації.
2. Породження (кодування, або програмування) мовленнєвої діяльності трансформує внутрішнє мовлення у зовнішнє (говоріння та писання), а декодування передбачає сприйняття та розуміння мовленнєвих висловлювань (слухання та читання).

Згідно психолінгвістичного підходу формування і функціонування мовленнєвої діяльності забезпечується двома основними групами механізмів, кожен з яких має свою структуру (Є. Ф. Соботович) [9] (див. табл. 2).

Психологічні механізми – це складні багат шарові утворення, що постійно змінюються, а в нормі – удосконалюються. [2, С. 62].

МЕХАНІЗМИ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Механізми мовленнєвої діяльності		
загальнофункціональні	специфічні мовленнєві	
розумові операції аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, довготривала, оперативна пам'ять, увага	<i>Л а н к и</i>	
	<i>рецептивна</i>	<i>мовновідтворювальна</i>
засвоєння семантики мовних знаків (морфеми, слова, речення)	прийом мовленнєвих сигналів у їхній акустичній фізичній модальності, внутрішня переробка, перекодування акустичних знаків у мовні знаки (фонеми)	дія програмування, перекодування смислового змісту майбутнього висловлювання у систему мовних знаків та її моторну реалізацію

Такий тісний взаємозв'язок загальнофункціональних і специфічних мовленнєвих механізмів дає змогу повноцінно оволодіти мовленням.

У дошкільному віці мовленнєва діяльність розвивається найінтенсивніше, коли відбувається:

- ❖ становлення нових форм (контекстна, пояснювальна), удосконалення функцій мовлення (регулююча, плануюча);
- ❖ оволодіння фонетико-фонематичною складовою мовлення;
- ❖ розширення лексичної складової мовлення за рахунок чуттєвого та практичного досвіду;
- ❖ засвоєння граматичної складової та зв'язного мовлення;
- ❖ формування пізнавального ставлення до мови шляхом словесного експериментування;
- ❖ інтеграція та диференціація з іншими інтелектуальними процесами.

Наукові дослідження Л. С. Виготського, Г. О. Люблінської, М. І. Лісіної та ін. свідчать, що найбільш вразливою мовленнєва діяльність дітей буває упродовж так званих критичних періодів (див. табл. 3).

КРИТИЧНІ ПЕРІОДИ У РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

КРИТИЧНІ ПЕРІОДИ				
		<i>1–2 роки життя</i>	<i>3 роки</i>	<i>6–7 років</i>
причини	інтенсивний розвиток кори головного мозку	неузгодженість у роботі ЦНС, нейроендокринної, судинної регуляції	у	нестійкість нервової діяльності внаслідок надмірного навантаження на ЦНС
	<ul style="list-style-type: none"> початок формування передумов мовленнєвої діяльності як потреби у спілкуванні; закладання основ комунікативної поведінки 	<ul style="list-style-type: none"> інтенсивний розвиток зв'язного мовлення; перехід від ситуативного до контекстного мовлення 		<ul style="list-style-type: none"> розвиток писемного мовлення
наслідки	затримки мовленнєвого розвитку	загальний недорозвиток мовлення, заїкання, мутизм		заїкання

Варто зазначити, що такі наслідки є не обов'язковим, а лише можливим результатом за умови впливу тих чи інших негативних чинників. Проте найбільший відсоток мовленнєвих порушень все ж припадає саме на дошкільний вік і від того, наскільки вчасно буде виявлена та чи інша вада мовлення, надана відповідна логопедична допомога, залежить формування всього психічного, у т. ч. й мовленнєвого, розвитку дитини. Багато в чому це обумовлено рівнем професіоналізму вчителя-логопеда, який працює з дошкільниками з вадами мовлення.

Рівень професіоналізму педагога залежить від його педагогічної, соціально-психологічної, диференційно-психологічної компетентності та від ступеня розвитку професійно-педагогічного мислення. Основним і кінцевим результатом професійної

діяльності педагога є сама дитина, розвиток її особистості, здібностей і компетентності (Н. В. Бордовська, А. О. Реан, С. І. Розум та ін.).

Професійна компетентність учителя-логопеда являє собою інтегративну якість фахівця, який виявляє готовність максимально ефективно здійснювати діагностику, корекційно-превентивне навчання та особистісний розвиток осіб з вадами мовлення [7, С. 8].

Пінчук Ю. В. було розроблено модель професійної компетентності вчителя-логопеда [7] (рис. 1):

Рис. 1. Модель професійної компетентності вчителя-логопеда

З поняттям професійної компетентності тісно пов'язаний термін „деонтологія”, без якої неможлива якісна педагогічна діяльність учителя-логопеда.

Деонтологія (від грецьк. deontis – належне, logos – вчення) – сукупність етичних норм, яких дотримуються працівники при виконанні своїх фахових обов'язків [10, С. 92].

Відображення нормативних вимог, професійних норм у свідомості педагога дозволяє найбільш повно та адекватно сприймати фахову діяльність, орієнтуватися в ній, виробляти стратегію та тактику, плани та основні завдання своєї діяльності, свідомо регулювати свою поведінку. Як зазначає М. Є. Орешкіна [6], *деонтологічними критеріями професійної діяльності вчителя-логопеда є:*

- ❖ уявлення про етико-деонтологічні аспекти логопедичної діяльності;
- ❖ сукупність деонтологічно значущих якостей;
- ❖ адекватна реалізація даних уявлень і якостей у процесі роботи по подоланню мовленнєвих порушень.

Важливою умовою деонтології вчителя-логопеда є вміння встановлювати правильні стосунки між ним самим і вихователями, помічником вихователя, практичним психологом, музичним керівником, інструктором із фізичної культури та батьками. Спільне обговорення з колегами плану та реалізації корекційно-розвивального навчання стосовно тієї чи іншої дитини в атмосфері взаємоповаги та взаєморозуміння створює сприятливий фон для проведення ефективної логопедичної роботи.

Поруч із учителем-логопедом і під його безпосереднім керівництвом може працювати асистент учителя-логопеда – особа, що тільки-но почала здобувати або має незакінчену вищу освіту зі спеціальності „Дефектологія. Логопедія” (бакалавр). Вчитель-логопед є професіоналом, а асистент учителя-логопеда – фахівцем [5]. Для кожного з них визначені певні посадові обов'язки та відповідні кваліфікаційні характеристики.

Посадові обов'язки вчителя-логопеда (з урахуванням [1, 5])

Вчитель-логопед повинен:

вміти –

- виробляти оптимальну педагогічну стратегію, проектувати шляхи навчання та виховання кожної дитини з мовленнєвими вадами;
- діагностувати та фіксувати стан мовленнєвого розвитку дітей і відповідну динаміку;
- проводити навчально-виховну, корекційну роботу з дітьми, котрі мають мовленнєві вади, ефективно застосовувати професійні знання в практичній діяльності;
- забезпечувати сприятливі умови для продуктивного засвоєння дітьми відповідних спеціальних програм із урахуванням виду мовленнєвого порушення, вікових, індивідуальних психофізичних особливостей дітей;
- вести відповідну психолого-педагогічну та статистичну документацію;
- використовувати принципи педагогічної етики, поважати дитячу гідність, захищати дітей від будь-яких форм фізичного або психічного насильства;
- постійно підтримувати зв'язки з батьками, надавати їм консультативну допомогу з питань освіти та психофізичного розвитку дітей;
- систематично підвищувати свій фаховий рівень і педагогічну майстерність;
- володіти культурою спілкування, відповідними способами та формами.

знати –

- основи чинного законодавства України стосовно психолого-педагогічної організації та надання допомоги дітям із порушеннями психофізичного розвитку, державну мову;
- загальні та спеціальні науково-теоретичні відомості зі спеціальності «Дефектологія. Логопедія» в обсязі вищої педагогічної освіти;
- цілі, принципи, методику і змістове наповнення навчання та виховання дітей із мовленнєвими порушеннями;
- нормативно-правову базу роботи вчителя-логопеда;

- про сучасні досягнення спеціальної дефектологічної, у т.ч. й логопедичної, науки та практики.

Кваліфікаційні вимоги до категорій учителя-логопеда

Вчитель-логопед вищої категорії повинен:

мати –

- вищу освіту зі спеціальності «Дефектологія. Логопедія» (магістр, спеціаліст);
- високий рівень професіоналізму, ініціативності, творчості;
- стаж педагогічної роботи з дітьми, які мають порушення у мовленнєвому розвитку, не менше 8 років;

володіти –

- ефективними формами, методами організації навчально-виховної роботи;
- моральними якостями, гідними наслідування.

Вчитель-логопед першої категорії повинен:

мати –

- вищу освіту зі спеціальності «Дефектологія. Логопедія» (магістр, спеціаліст);
- високу професійність, загальнопедагогічну компетентність;
- стаж педагогічної роботи з дітьми з порушеннями у мовленнєвому розвитку не менше 5 років;

володіти –

- ефективними формами, методами організації навчально-виховної роботи;
- моральними якостями, гідними наслідування.

Вчитель-логопед другої категорії повинен:

мати –

- вищу освіту, як правило, зі спеціальності «Дефектологія. Логопедія» (магістр, спеціаліст);
- достатній професіоналізм;

- стаж педагогічної роботи з дітьми з порушеннями у мовленнєвому розвитку не менше 3 років;

володіти –

- сучасними формами, методами організації навчально-виховної роботи;
- моральними якостями, гідними наслідування.

Учитель-логопед без кваліфікаційної категорії повинен мати повну вищу освіту відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст) без вимог до стажу роботи.

Педагогічне звання **«старший учитель»** може бути присвоєне педагогічним працівникам, які мають кваліфікаційні категорії «спеціаліст вищої категорії» або «спеціаліст першої категорії» та досягли високого професіоналізму в роботі, систематично використовують педагогічний досвід, є наставниками педагогічних працівників-початківців. Педагогічні звання присвоюються безстроково.

Посадові обов'язки асистента вчителя-логопеда

Асистент учителя-логопеда повинен:

вміти –

- ❖ брати участь у визначенні змісту, форм і методів навчально-виховної та корекційно-розвивальної роботи вчителя-логопеда;
- ❖ проводити підгрупові та фронтальні заняття за заздалегідь складеним розкладом разом із учителем-логопедом;
- ❖ співпрацювати з іншими фахівцями, які здійснюють корекційно-розвивальну роботу з дітьми з вадами мовленнєвого розвитку;
- ❖ залучати членів родини дитини з мовленнєвими порушеннями до участі у спеціальному навчально-виховному процесі;
- ❖ виконувати фахові завдання та обов'язки з додержанням норм професійної етики і моралі;
- ❖ вести відповідну документацію;

знати –

- ❖ сучасні досягнення логопедичної науки та практики;
- ❖ індивідуальні особливості психомовленнєвого розвитку дітей;
- ❖ основні змістові аспекти корекційної роботи;

- ❖ державну мову.

Кваліфікаційні вимоги до категорій асистента вчителя-логопеда

Асистент учителя-логопеда першої категорії повинен:

мати –

- ❖ базову або неповну вищу освіту зі спеціальності «Дефектологія. Логопедія» (бакалавр, молодший спеціаліст);
- ❖ стаж педагогічної роботи не менше 1 року;

володіти –

- знаннями ефективних форм, методів організації навчально-виховної та корекційно-розвивальної роботи;
- моральними якостями, гідними наслідування.

Асистент учителя-логопеда другої категорії повинен:

мати –

- базову або неповну вищу освіту зі спеціальності «Дефектологія. Логопедія» (бакалавр або молодший спеціаліст);

володіти –

- достатнім рівнем академічних знань у професійній діяльності без вимог до стажу роботи.

Асистент учителя-логопеда без кваліфікаційної категорії повинен мати неповну вищу освіту відповідного напрямку підготовки (молодший спеціаліст) без вимог до стажу роботи.

Отже, логопедична наука має важливе як теоретичне, так і практичне значення, зумовлене тісним взаємозв'язком мови та мовлення, мислення та мовлення у поєднанні з усією психічною діяльністю дитини. Вчитель-логопед – це не просто педагог, який займається діагностикою, усуненням мовленнєвих недоліків, запобіганням вад мовлення, пропагуванням логопедичних знань, це – загальновисокоосвічена людина зі стійкими моральними нормами та цінностями, яка творчо підходить до своєї роботи, з повагою та любов'ю ставиться до кожної дитини, незважаючи на всю своєрідність її психофізичного розвитку.

Література:

1. *Довідник* кваліфікаційних характеристик професій працівників. – Вип. 80. Соціальні послуги. – К., 2006.
2. *Зимняя И. А.* Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1978. – 159 с. – (Б-ка учителя иностр. яз.).
3. *Лурия А. Р.* Основы нейропсихологии / А. Р. Лурия. – М. : Academia, 2006. – 379 с.
4. *Лурия А. Р.* Язык и сознание / А. Р. Лурия ; под ред. Е. Д. Хомской. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 416 с.
5. *Про затвердження* Типового положення про атестацію педагогічних працівників : наказ М-ва освіти і науки України від 06 жовт. 2010 р. № 930 [Електронний ресурс] // Режим доступу до вид. : www.zakon.rada.gov.ua
6. *Орешкина М. Е.* Деонтология в профессиональной деятельности логопеда : дис. канд. пед. наук : 13.00.03 / Мария Евгеньевна Орешкина. – М., 2007. – 148 с.
7. *Пінчук Ю. В.* Система професійної компетентності вчителя-логопеда : арешф. ... дис. канд. пед. наук : 13.00.03 / Юлія Володимирівна Пінчук. – К., 2005. – 22 с.
8. *Соботович Е. Ф.* Нарушения речевого развития у детей и пути их коррекции / Е. Ф. Соботович. – К. : ІЗМН, 1995. – 203.
9. *Соботович Е. Ф.* Психолингвистическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е. Ф. Соботович. – К. : ІЗМН, 1997. – 44 с.
10. *Спеціальна педагогіка* : понятійно-термінолог. словник / за ред. акад. В. І. Бондаря. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 463 с.
11. <http://www.logoped.in.ua/>